

МЕТОДОЛОГІЧНА СУТНІСТЬ РОЗВИТКУ ОБДАРОВАНИХ ДІТЕЙ У ПОЗАШКІЛЬНІЙ ОСВІТІ

Лілія Яременко
Київ

У статті подано аналіз методологічної сутності розвитку обдарованих дітей у позашкільній освіті. Особлива увага приділяється питанню вікових та індивідуальних особливостей особистості учня позашкільного навчального закладу.

Ключові слова: методологія, розвиток, обдарованість, креативність, особистість.

У сучасних умовах однієї з найважливіших завдань діяльності позашкільних навчальних закладів є орієнтація на розвиток обдарованих і креативних дітей. Необхідність і своєчасність розробки цих питань зумовлюються актуальністю розвитку особистості, важливою роллю позашкільної освіти та, власне, самих позашкільних навчальних закладів у вирішенні даної проблеми.

Сучасні теоретико-методичні засади позашкільної освіти, діяльності позашкільних навчальних закладів представлено в працях українських учених І. Беха, О. Биковської, С. Довгого, В. Вербицького, В. Камишина, Б. Кобзаря, О. Лісового, Г. Пустовіта, Т. Сущенко та ін.

Питання розвитку творчого потенціалу особистості на різних вікових етапах розкрили Д. Богоявленська, Г. Грубер, В. Дружинін, Р. Кеттел, О. Кульчицька, В. Паламарчук, Р. Термен та ін.

Основні положення щодо обдарованості представили у своїх роботах С. Гончаренко, Г. Бурменська, Ю. Гільбух, М. Гнатко, В. Слуцький та ін.; процес формування креативності особистості вивчали Н. Вишнякова, Т. Галич, Н. Мойсеюк, Л. Подимова, М. Сметанський, Л. Степанов, Г. Тарасенко, В. Фрицюк та ін.

Водночас, особливості розвитку обдарованих дітей у позашкільних навчальних закладах, позашкільній освіті залишаються системно не розкритими. Таким чином, у даній статті, представимо основні положення щодо методологічної сутності розвитку обдарованих дітей у позашкільній освіті.

Встановлено, що поняття творчої особистості можна трактувати з точки зору двох підходів. Відповідно першому, креативність або творча здібність у тому чи іншому обсязі властива кожній людині. Вона також невід'ємна від людини як здатність мислити, розмовляти, відчувати. Більше того, реалізація творчого потенціалу, незалежно від його масштабів, роблять людину психічно повноцінною. Позбавити людину такої можливості – означає викликати в неї невротичний стан.

Варто відмітити, що однією з причин розвитку творчих здібностей, який на сьогодні вивчений ще не достатньо є віковий аспект. Існують дві точки зору на цю проблему. Прихильники першої виділяють дві фази розвитку обдарованості та креативності:

1. Розвиток «первинної» обдарованості та креативності як загальної творчої здатності, не спеціалізованої по відношенню до певної сфери людської життєдіяльності. Сенситивний період цього етапу настає в 3–5 років. У цей час наслідування значущому дорослому є основним механізмом формування обдарованості та креативності. До 6 років починається спад творчої активності. Це пов'язують із зростанням критичності і розсудливості в свідомості дитини. Дитина перестає бачити можливість відхилення від стереотипної, вказаної соціальним середовищем поведінки.

2. Другий – це підлітковий і юнацький вік (можливо, від 13 до 20 років). У цей період на основі «загальної» обдарованості та креативності формується «спеціалізована» креативність, пов'язана з певною сферою людської діяльності. На цьому етапі особливо значущу роль грає професійний зразок, підтримка сім'ї й однолітків. У цьому віці молоді люди шукають і визначають для себе зразок, якому вони прагнуть наслідувати, аж до ототожнення. Зокрема цю позицію підтримує В. Дружинін. При завершенні другої фази він виділяє ще одну стадію розвитку творчої здатності, коли формується негативне ставлення до колишнього ідеалу і власної наслідувальної продукції.

Таким чином, прихильники цієї теорії повністю виключають можливість розвитку творчої здатності у молодших школярів і підлітків і пов'язують цей процес з процесом

соціалізації особистості.

Прихильники другої позиції розглядають процес розвитку творчих здібностей через розвиток когнітивної діяльності. Так, В. Юркевич пише про подвійну природу обдарованості та креативності. Вона виділяє «наївну» креативність дошкільника (від 3 до 6 років) і «культурну» креативність, що формується у початковій школі. «Наївна» креативність виникає внаслідок бідності досвіду дитини, від наївної безстрашності її думки. У міру накопичення знань, зразків поведінки дитяча креативність зникає і з'являється принципово інша креативність – складне утворення, в якому «особистісні особливості людини особливим чином сплавляються з деякими характеристиками її пізнавальної потреби і когнітивної діяльності».

Отже, погляд на обдарованість і креативність як універсальну рису особистості людини, передбачає врахування основних засад творчості та її визначення. Виявлено, що творчість розуміється вченими як процес створення чогось нового, при чому процес не запрограмований, непередбачуваний і раптовий. Також до уваги не береться цінність результату творчого акту і його новизна для великої групи людей, для суспільства або для людства.

Не менш актуальним є завдання розвитку креативності і у представників усіх інших вікових груп, тим більше, що, як вважають фахівці, сьогодні шкільна освіта в Україні спрямована на надання дітям і молоді необхідних знань, вироблення умінь і навичок, однак, школа недостатньо навчає учнів критично мислити, приймати рішення, орієнтуватись та адаптуватись у різних життєвих ситуаціях. Зміст освіти сьогодні недостатньо відповідає потребам суспільства та ринку праці. Виховну функцію освіти в сучасних умовах повністю компенсують позашкільні навчальні заклади, які головною своєю метою визначають набуття дітьми та молоддю необхідних життєвих компетентностей.

Слід відмітити, перші наукові методи розвитку обдарованості та креативного мислення були розроблені Дж. Гілфордом, П. Торренсом, Р. Крачфідлом, Де Боно і отримали широке застосування в шкільній практиці. У вітчизняній психології і педагогіці розроблені і застосовуються різні програми та методи розвитку креативності (В. Дружинін, Н. Хазратова, Н. Багдасаров, Н. Бабаєва, О. Яковлева, В. Моляко). В останні роки стали помітними спроби віднайти методи і прийоми активізації творчого пошуку. Серед нових методів стимулювання творчості найбільшу увагу привертають методи синектики, метод «брейнстормінгу» (штурму мозку), «ТРИЗ» (способи розв'язання винахідницьких задач), морфологічного аналізу, конференція ідей, гірлянди асоціацій.

Спираючись на визначені ЮНЕСКО завдання освіти ХХІ століття, теоретико-методологічну спадщину корифеїв вітчизняної психолого-педагогічної науки, саме позашкільні навчальні заклади мають необхідні умови. Це зумовлено можливістю забезпечення творчої самореалізації вихованців у позашкільній навчально-творчій діяльності за інтересами; організації змістовного дозвілля дітей та учнівської молоді; систематизації роботи щодо профорієнтації та допрофесійної підготовки; зорієнтованості навчально-виховного процесу на виховання лідерських якостей особистості; впровадження нових навчальних технологій щодо превентивного виховання та навчання здоровому способу життя, формування екологічної культури особистості.

Провідною ланкою педагогічного процесу в гуртках, творчих об'єднаннях старшокласників є розвивальна взаємодія його учасників, а процес формування творчої особистості дитини, розвитку її творчої активності неможливо відокремити від творчого розвитку педагога-позашкільника, який навчає дитину творчій діяльності. Цей процес є не лише сукупністю послідовних і взаємопов'язаних дій педагога й вихованців, спрямованих на свідоме і міцне засвоєння системи знань, умінь, навичок творчої діяльності, формування світогляду дитини, культури поведінки, а й сукупністю послідовних і взаємопов'язаних перетворень у творчому розвитку – педагог-позашкільник реалізує свої особистісні й професійні потенції засобом творення особистості вихованця.

Таким чином, результати досліджень показують, що під час роботи з дітьми важливо розвивати не лише інтелект, але й творчі здібності, і навпаки, під час розвитку творчих здібностей не слід забувати про інтелект. Адже коли високий інтелект поєднується з високим рівнем обдарованості та креативності, творча людина частіше добре адаптована до середовища, активна, емоційно врівноважена і т. п. А при поєднанні

обдарованості та креативності з невисоким інтелектом бачимо невротичну тривожну людину з поганою адаптованістю до вимог соціального оточення і важкою долею.

Встановлено, що ефективність роботи щодо розвитку творчої особистості і її креативності значно підвищується при дотриманні таких психологічно-педагогічних умов:

- коли створюється емоційна, доброзичлива атмосфера у процесі виконання учнями будь-яких творчих завдань;

- коли організація діяльності учнів з розв'язання творчих завдань здійснюється з опорою на їхні інтереси, потреби, потенційні можливості, здібності тощо;

- коли вирішення творчих завдань пробуджує в кожного школяра дослідницьку активність, поглиблює інтерес до творчої діяльності, спонукає до успішних дій та досягнення поставленої мети.

Важливим показником, який свідчить про те, що учень виявляє творче ставлення до виконання завдань, є наявність усвідомленого спонукання до творчості, потяг суб'єкта до оволодіння знаннями, вміннями і навичками, які сприяють ефективному здійсненню творчого пошуку. При цьому, під усвідомленістю розуміється поняття особистістю значущості творчості у процесі життєдіяльності, наявність потреби займатися творчою діяльністю.

Наступним показником, який показує, що особистості притаманне творче ставлення до виконання будь-якого завдання, є її спрямованість, бо вона, як доведено в ряді досліджень, детермінує поведінку учнів, є мотиваційним ядром особистості. Тому, саме визначення даного показника дозволить виявити, наскільки глибинною є ступінь даної спрямованості.

Про сутність розвитку обдарованості, творчості та креативності у дітей свідчить також яскраве виражене бажання займатися творчістю (активно-вольові дії, спрямовані на досягнення мети: творчий пошук прийомів і засобів неординарного вирішення проблемних ситуацій, які виникають у процесі діяльності).

Ще одним показником є емоційна забарвленість процесу творчого пошуку при розв'язанні різних творчих проблем, наявність позитивних емоцій при досягненні кінцевої мети, відчуття впевненості в собі, у своїх можливостях і здатність знайти вихід з проблемних ситуацій.

Головними факторами, які визначають цілеспрямоване керування процесом формування креативності особистості є передусім наявність досить стійких інтересів саме до творчості. Тому дуже важливо мати уявлення щодо спрямованості інтересів школярів, ступеня їх стійкості.

Формування в дітей глибоких і стійких інтересів до творчої діяльності є однією з основних передумов не лише становлення, а й розвитку творчої особистості.

Причому, успішна діяльність, яка пов'язана з інтересом, створює неначе «зону ближчого розвитку», зону підвищеної чутливості для всіх впливів, котрі сприяють розвитку творчої особистості. Тобто інтерес завжди викликає позитивне ставлення до відповідної галузі пізнання і тим самим створює передумови для оволодіння предметом інтересу, причому, спочатку виникає ситуативний, епізодичний інтерес, який при створенні умов завжди перетворюється в стійкий інтерес до певної сфери діяльності. У процесі перетворення ситуативного інтересу в особистісний емоційно-пізнавальне ставлення перетворюється в емоційно-пізнавальну спрямованість, тобто психологічну природу інтересу складає нерозривний комплекс важливих для особистості процесів (інтелектуальних, емоційних та вольових).

Основними критеріями при визначенні дієвості інтересу саме до творчої діяльності є:

- усвідомлення предмету інтересу, яке детермінує поведінку індивіда;

- чітко виражена потреба в занятті саме даною діяльністю;

- емоційна зацікавленість у процесі творчого пошуку розв'язання різних проблем.

Іншою важливою складовою, яка сприяє формуванню креативності особистості, є наявність мотивації щодо досягнення успіху у процесі творчого розв'язання будь-яких проблем. Саме мотивація досягнень є однією з важливих складових, від якої залежить ефективність поведінки індивіда.

У ряді досліджень доведено, що у позашкільних навчальних закладах створені найбільш сприятливі умови щодо розвитку творчого потенціалу особистості, її задатків та

здібностей. Зокрема, як зазначає Т. Сущенко, виховний потенціал позашкільного закладу зумовлений такими факторами і обставинами:

- особливі відносини, які найкращім чином залучають кожну дитину до активної перетворюючої діяльності;
- гарантія і забезпечення можливості практичного здійснення розвитку творчих інтересів і здібностей;
- вільний вибір будь-якого виду діяльності;
- наявність технологій виховання всебічно розвиненої гармонійної особистості, створення такого типу відносин, за якими сама особистість прагне максимальної реалізації сил і здібностей.

Виявлено, що для розвитку обдарованості і креативності необхідно мати вольові якості, які виховуються в родині з більш жорсткими умовами. Можна бути обдарованою і креативною особистістю, зазначають психологи, але не досягти ніяких результатів при відсутності внутрішньої витримки, волі і підтримки ззовні. Для творчої самореалізації необхідна психологічна свобода і психологічна безпека. Батьки повинні навчити дитину відстоювати свої оригінальні погляди, долати непорозуміння оточуючих, розвивати мотивацію досягнення, ціннісні орієнтації, що дозволяють реалізувати творчі рішення. Відсутність креативності, на думку спеціалістів, частіше за все є наслідком авторитарної, жорсткої системи виховання, що подавляє структури власного «Я» дитини, які здатні протистояти тиску середовища. Особливо небезпечно, якщо це відбувається до «першого народження особистості», приблизно в трьохрічному віці.

У зв'язку з цим варто навести точку зору Д. Богоявленської, яка вважає, що основною умовою розвитку креативності є розвиток особистості дитини. У дітей з високим рівнем креативності до 7 років практично сформовані найважливіші характеристики особистості – позитивне відношення до себе і оточуючого світу, розвинена рефлексія; з середнім та низьким рівнем креативності – середній та низький рівень розвитку особистісних якостей. Таким чином, аби не знищити творчий потенціал дитини, не загальмувати його розвиток, потрібно не тільки розвивати креативність, а й створювати умови для розвитку її особистісних якостей, бажання діяти у відповідності до загальнолюдських цінностей і домагатися результату.

Традиційно обдарованість, креативність і творчі здібності пов'язують з гнучкістю, швидкістю, точністю і оригінальністю мислення. Дивігентне мислення визначає розвинені навички планування, прогнозування, що забезпечують наполегливість досягнення мети. Дивігентні процеси мислення дозволяють за короткий час сприймати і вирішувати проблеми, забезпечують пошук інформації для виконання креативних завдань.

Однією із найголовніших умов розвитку креативних здібностей школярів є створення креативного навчально-розвиваючого середовища. Воно характеризується атмосферою взаємної пошани, дружельюбності, делікатності, створює комфортні умови для творчої роботи й розкриття індивідуальних здібностей кожної особистості, сприяє формуванню й розвитку креативного потенціалу учнів позашкільних навчальних закладів.

Література:

1. Богоявленская Д. Б. Пути к творчеству / Д. Б. Богоявленская. – М. : Знание, 2008. – С. 37.
2. Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте / Л. С. Выготский // Психология. – М. : ЭКСМО-Пресс, 2000. – С. 807–819.
3. Грецов А. Г. Тренинг креативности для старшекласников и студентов / А. Г. Грецов. – СПб. : Питер, 2008. – С. 31.
4. Дружинин В. Н. Психология и психодиагностика общих способностей / В. Н. Дружинин. – М. : Наука, 1994.
5. Закон України «Про позашкільну освіту» // Освіта України: нормативно-правові документи : зб. нормат. док. / голов. ред. В. Г. Кремень. – К. : Міленіум, 2001. – С. 229–251.
6. Николаева Е. И. Психология детского творчества / Николаева Е. И. – СПб.; Речь, 2006. – С. 78.
7. Позашкільна освіта в Україні: навч. посіб. / за ред. О. В. Биковської. – К. : ІВЦ АЛКОН, 2006. – 224 с.

8. Сисоєва С. О. Педагогічні технології творчого розвитку особистості: проблеми і суперечності / Сисоєва С. О. // Творча особистість у системі неперервної професійної освіти: Матеріали міжнародної наукової конференції 16-17 травня 2000 р. / За ред. С. О. Сисоєвої і О. Г. Романовського. – Х. : ХДПУ, 2000. – С. 84–90.

9. Сущенко Т. І. Позашкільна педагогіка: навч. посіб. / Т. І. Сущенко. – К. : ІСДО, 1996. – 144 с.

10. Фельдштейн Д. И. Проблемы возрастной и педагогической психологии / Д. И. Фельдштейн. – М. : Международная педагогическая академия, 1995. – 368 с.

11. Фидельман М. И. Динамика развития творческой и интеллектуальной одаренности в младшем школьном возрасте: дис. ... канд. психол. наук / М. И. Фидельман. – М, 1994. – 136 с.

12. Шибутани Т. Социальная психология / Т. Шибутани. – Ростов-на-Дону, 1999. – 489 с.

13. Шумакова Н. Б. Исследование творческой одаренности с использованием тестов П. Торренса у младших школьников / Шумакова Н. Б. и др. // Вопр. психологии. – 1991. – № 1. – С. 27.

В статье подан анализ методологической сущности развития одаренных детей во внешкольном образовании. Особенное внимание уделяется вопроаму возрастных и индивидуальных особенностей личности.

Ключевые слова: методология, развитие, одаренность, креативность, личность.

In the article presents an analysis of the methodological nature of gifted children in school education. Special attention is given to age and individual characteristics of the individual student after-school educational institution.

Key words: methodology, development, talent, creativity, personality.